

СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ НЕНАСИЛЬНИЦЬКОГО СУПРОТИВУ В ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено аналізу специфіки використання технологій ненасильницького супротиву в рамках політико-владних відносин, зокрема аналізу ступеня її ефективності порівняно з озброєними повстаннями. Досліджуються механізми формування та функціонування підпільних рухів, постановка головних завдань та стратегій реалізації антиурядових кампаній. Виокремлюються та аналізуються найбільш специфічні прийоми та методи здійснення даної технології на прикладі подій в Індії, Польщі та Сербії.

Ключові слова: ненасильницький супротив, політична діяльність, підпільний рух.

Статья посвящена анализу специфики использования технологий ненасильственного сопротивления в рамках политико-властных отношений, а именно степени её эффективности сравнительно с вооружёнными восстаниями. Исследуются механизмы формирования и функционирования подпольных движений, постановка главных задач и стратегий антиправительственных кампаний. Выделяются и анализируются наиболее специфические приемы и методы реализации данной технологии на примере Индии, Польши и Сербии.

Ключевые слова: ненасильственное сопротивление, политическая деятельность, подпольное движение.

This paper focuses on the analyzing of the specificity of applying the technology of non-violent resistance within the framework of political relations. Namely the main goal of this article to research and compare level of efficiency which has the technology of nonviolent resistant with the same index of armed uprisings. There is studying the mechanisms of the underground movement functioning. Author also inquired posing the main goals and setting up entire strategy of anti-government campaign. There are isolated and analyzed the most specific techniques and methods of the technology implementation by the example of India, Poland and Serbia.

Key words: non-violent resistance, political activity, underground movement.

Постановка проблеми.

Упродовж історії існування всього живого фактор насилля, так чи інакше, був і залишається невід'ємною частиною буття. Природний порядок розділяв людство на два типи: тих, хто керує, та тих, хто підкорюється. Не завжди останні були згодні зі своєю роллю, тому шляхи протистояння насиллю розроблялись ще в стародавні часи. Одним з таких видів протистояння є ненасильницький супротив. Особливої актуальності дана проблема набула в середині ХХ століття та залишається актуальною й по сьогоднішній день. Підтвердженням цього факту стали безкровні, так звані «кольорові» революції, які дозволили населенню ненасильницьким шляхом відстоювати власні позиції. Проблема відмови від зброї та людських жертв у процесі переслідування власних інтересів та вирішення конфліктних ситуацій й надалі потребує ретельного вивчення.

Аналіз досліджень і публікацій.

У результаті аналізу джерел, які стосуються означеної проблеми, можна констатувати, що значна кількість з них є недостатньо змістовними та неупередженими. Найбільш системно дане питання розкрито у працях Дж. Шарпа «Від диктатури до

демократії» [7], «Громадська оборона. Система озброєння в епоху постмілітаризму» [6]. У своїх книгах, Дж. Шарп надає конкретні інструкції до дій, докладно описує логіку здійснення впливу на диктатуру, розкриває її слабкі та сильні сторони. Головна увага приділяється стратегічному плануванню, роботі з громадськістю та світовим співтовариством. Надаються рекомендації щодо заходів задля запобігання появи нової диктатури після повалення старої.

Досить змістовно були розкриті причини виникнення феномена ненасильницьких революцій у роботі С. Кара-Мурзи «Експорт революції. Ющенко, Саакашвили» [4]. Детально розкрито історія виникнення «оксамитових революцій» та механізми їх функціонування, способи і характер впливу на населення задля впровадження антиурядових настроїв та їх реалізації в дії.

Також слід звернути увагу на роботу У. Енгдала «Століття війни: англо-американська політика та Новий світовий порядок» [2]. Американський політолог підкреслює значну роль розвитку інтернет-технологій як фактору, що підвищує ефективність організації та синхронізації антиурядових дій. Аналогічну проблему розкриває у своїй праці «Час мережевих революцій»

А. Івановський [3], наголошуючи на вирішальній ролі інтернет-блогів та порталів в оперативній організації антиурядових заходів.

У роботі «Світова економічна криза. А що далі?» [1] Ж. Атталі вбачає причини масових заворушень у країнах близькосхідного регіону в монетарній політиці Федеральної резервної системи США. Автор обирає досить оригінальний підхід до аналізу та пояснення сьгоднішніх подій, що були передбачені ним ще п'ять років тому.

Метою статті є визначення специфіки використання технологій ненасильницького супротиву та їх якісної відмінності від технологій збройних повстань.

Виклад основного матеріалу.

Є підстави стверджувати, що перші ідеї ненасильства зустрічаються в рукописах представників давньосхідних релігійних груп. Адже загально-світоглядні системи таких релігій як індуїзм, буддизм, конфуціанство включали в себе тези щодо опору злу ненасильством. Також, концепція ненасильства отримала своє відображення і розвиток у ранньому християнстві, яке пропонує свій підхід до даного питання, що полягає в концепції самопожертви й любові до ближнього.

У Новітній час ідеї ненасильства знайшли найбільш повне вираження у принципах ненасильницьких дій у політичній сфері за М. Ганді.

Ненасильницькі ідеї М. Ганді мають глибоке коріння в індійській культурі і релігії, а також зазнали впливу християнства. Ганді запозичив поняття «ненасильство» з релігійної та моральної сфери, що лише опосередковано впливала на політичні процеси, і перевів його у площину політики. Для нього кінцевою метою є удосконалення світу, перетворення його за допомогою любові та глибокої поваги до людини. Видатний мислитель казав «Ненасильницька відмова від співпраці з несправедливістю – шлях до її подолання» [5].

М. Ганді запропонував індійцям програму неспівпраці з колонізаторами: бойкоти урядових установ, іноземних товарів, відмову від сплати податків, недотримання найбільш нетерпимих законів. Це не тільки підірвало саму основу влади англійців, а й викликало в індійців дух свободи і солідарності, що в майбутньому стало головним рушійним чинником подібних заходів по усьому світу. Вперше в історії йому вдалося створити організований ненасильницький масовий рух, що мав конкретні завдання. Стратегія «сатьяграха» проводилася згідно з жорсткими принципами, заснованими на самому дусі ненасильства: повна гласність і відкритість, попередження супротивника у всіх своїх діях, застосування сильних засобів тільки після того, як були вичерпані всі більш слабкі.

Сатьяграха могла початися лише тоді, коли кожен учасник точно уявляв собі зміст і послідовність боротьби і був упевнений у своїй прихильності до духу ненасильства. Саме ці принципи дозволяють зберігати ненасильницький дух навіть у наймасовіших кампаніях.

Серед науковців ведеться досить неоднозначна дискусія щодо сатьяграхи. Однак не можна забувати про той факт, що Англія добровільно «пішла» з Індії, залишивши свої колоніальні претензії здебільшого завдяки М. Ганді. Він був перший, хто склав

конкретні принципи ненасильницького супротиву, дотримуючись яких десятки народів у світі боролися за свободу та свої права.

Згодом практика ненасильницького супротиву пройшла ще один етап своєї еволюції. Вона втратила релігійний відтінок та почала набувати рис конкретної політичної технології. Використання її мало місце в Польщі у 80-х роках, і пов'язана з діяльністю Л. Валенси, який очолив страйк робітників Гданського кораблебудівного заводу, який врешті решт переріс у повалення комуністичного режиму. Він чітко визначив, що, перш за все, акт непокорі повинен бути рішуче ненасильницьким, щоб не надати права владі застосовувати насильницькі заходи. Робітники на чолі з Л. Валенсою окупували завод та організували там страйковий комітет, який координував дії всього руху незгодних громадян. У комітеті був складений план дій, першим і найважливішим пунктом якого було недопущення приховування факту страйку з боку влади, забезпечення інформованості населення. Завчасно була передана інформація з комітету захисту робітників до радіо «Вільна Європа» та ВВС. У результаті припинили роботу 22 заводи, порт та громадський транспорт. Загалом в перший день у страйку взяли участь 50000 робітників. І даний факт влада не змогла приховати від громадськості та світової спільноти, хоча і вимкнула лінії телефонного зв'язку в країні.

Другим пунктом плану було скласти список вимог до уряду та виготовити листівки для страйкарів. В результаті було складено список з 21 вимоги, котрий був переданий до уряду. З розширенням масштабів страйку було прийняте рішення про створення міжзаводського страйкового комітету, щоб представляти інтереси робітників з усіх заводів. Протягом десяти днів страйку Л. Валенса та його прибічники підвищили організаційну силу страйкового комітету. Як наслідок – влада не могла вирішити даний конфлікт, уникаючи переговорів з ним. На 10-й день відбулися переговори між Л. Валенсою та М. Ягельським, тогочасним заступником прем'єр-міністра Польщі. На 18-й день була складена угода, робітники домоглися підняття зарплат, робочий день скоротили до п'яти днів, пом'якшили цензуру преси та найголовніше – надали право на страйки та вільні профсоюзи. Проте, розуміючи, що влада спробує порушити складені угоди як тільки їй спаде така нагода, Л. Валенса продовжує створювати філії-комітети по всій Польщі.

Вночі, 11 грудня 1981 року, влада здійснила напад на конференцію національних лідерів «Солідарності». Країною було введено воєнне положення. Даний крок з боку влади – знак програшу та втрати режиму своєї легітимності, підтримки народу. А тому із введенням жорстких заходів з боку влади, популярність «Солідарності» лише збільшувалась. Після семи років репресій та намагань втримати видимість стабільності, з новим зростанням цін та дефіцитом товарів, «Солідарність», що підпільно розвивалась, знову відновила активну діяльність. У результаті влада була не спроможна впоратись з новими хвилями актів непокорі, тому в лютому 1989 року був проведений «круглий стіл» між «Солідарністю», партією, урядом та церквою щодо майбутнього Польщі, де було ухвалено рішення про проведення парламентських

виборів. У результаті «Солідарність» перемогла комуністичну партію з різницею 10:1. У 1990 році Л. Валенса став президентом Польщі.

На наступному етапі еволюції технологій ненасильницького супротиву важливим чинником став розвиток та демократизація ЗМІ в рамках загальної глобалізації. На тлі науково-технічного прогресу і невпинної інтеграції політики, економіки та інформаційного простору відкрились нові можливості у використанні технологій ненасильницького супротиву. Так, у кінці 90-х неймовірних масштабів набрав рух «Отпор!» у Сербії, що використовуючи технології ненасильницького супротиву домігся в решті решт повалення режиму С. Мілошевіча 5 жовтня 2000 року. Значну роль у рекрутуванні та передачі важливих даних відіграв інтернет. Під час виборів члени «Отпору!» змогли швидко надати через електронну пошту власні підрахунки щодо результатів виборів 2000-го року, так що сфальсифікувати результати було неможливо.

Отже ідея ненасильництва пройшла довгий історичний шлях від релігійного принципу до повноцінної політичної технології, яка здатна повалити існуючий режим. З плином часу суть цієї ідеї не змінилася, але на сьогодні на основі аналізу досвіду попередніх поколінь та розвитку науково-технічного прогресу, запропоновані конкретні практичні засоби та принципи щодо здійснення ненасильницького опору, який переслідує саме політичні цілі. На сьогодні концепція ненасильницького супротиву, що діє переважно в політичній площині, не базується на релігійних чи етичних принципах невизнання насилля. Вона є окремою технологією, що має значний перелік принципів та правил, дотримання яких з урахуванням загальних сприятливих умов може з великою імовірністю принести позитивні результати. Історія свідчить про те, що за наявності в країні глибокої політичної, економічної або соціальної кризи існує можливість вдалого впровадження технологій ненасильницького супротиву. Метою використання даного методу є не принципове невизнання насилля, а конкретне захоплення влади.

Раніше вважалось, що насильницькі силові методи супротиву у вигляді тероризму є найбільш дієвими. Навіть сьогодні багато дослідників дотримуються такої позиції. Проте, за даними International Center on Nonviolent Conflict станом на 2011 рік, терористи доволі рідко досягають своїх цілей: з розглянутих випадків з 2000-го по 2011 рік, успішними виявилось лише 7% кампаній. Великий відсоток невдач можна пояснити тим, що вступаючи у відкритий озброєний конфлікт з режимом, народ відразу знаходиться у край не вигідному положенні. Тому саме ненасильницький метод надає можливість перетворити вадю насильницького супротиву в переваги на свою користь.

На думку М. Стефан та Е. Ченоует, ненасильницький супротив має такі початкові стратегічні переваги.

По-перше, придушення державою ненасильницьких кампаній може призвести до зворотної реакції. Тобто несправедливі дії проти протестуючих обертаються проти їх ініціаторів, що часто призводить до виходу з підпорядкування багатьох прихильників

режиму. Внутрішні та міжнародні витрати заспокоєння мирних кампаній протесту набагато вище, ніж придушення збройних повстань. Зовнішні витрати придушення мирних протестів особливо високі, коли репресії потрапляють у поле зору мас-медіа.

По-друге, зростання внутрішньої солідарності серед учасників кампанії, виникнення конфліктів серед прихильників режиму, зростання зовнішньої підтримки протестуючих і міжнародне засудження правлячого режиму може, врешті-решт, призвести до переходу влади в руки опозиції. Такий результат найбільш імовірний, коли учасники акції опору поводять себе мирно та відкрито, за присутності зовнішніх спостерігачів. Внутрішні та міжнародні наслідки розв'язання насильства проти цивільних осіб, які чітко показали свою миролюбність, для режиму набагато більш серйозні, ніж проти тих, кого можна назвати «терористами» або «озброєними інсургентами».

По-третє, прихильники режиму – включаючи цивільних службовців, служби безпеки, суддів, швидше перейдуть на бік мирних опозиційних груп, ніж на бік озброєних повстанців. М. Абрахамс зазначає, що терористичні групи, які загрожують цивільному населенню, швидко втрачають його підтримку. Перехід до збройної боротьби збільшує такий ризик, оскільки, зважаючи на жорстокі заходи проти прихильників режиму, народ відчуває в цьому загрозу і для себе. Коли такої загрози немає, цивільні службовці або члени служб безпеки швидше приймуть сторону повстанських сил, що означає для правлячого режиму повну втрату легітимності.

По-четверте, у площині зовнішньополітичній, міжнародне співтовариство швидше вдасться до санкцій проти держав, що пригнічують мирні виступи, ніж проти тих, котрі придушують збройне повстання.

По-п'яте, лояльність і підтримку з боку іноземних недержавних організацій імовірніше отримати саме ненасильницьким рухам [8].

І нарешті, кампанії ненасильницького опору, більш відкриті до переговорів, оскільки вони не загрожують життю прихильників режиму. Тому вони скоріше перейдуть на сторону протестуючих, розуміючи, що їм нічого не загрожує. Навіть навпаки, як показує практика, їм скоріш буде надана підтримка та допомога, адже головною ідеєю ненасильницького супротиву є не перемога над опонентом, а залучення його на свою сторону.

Сучасною теорією та практикою впровадження технологій ненасильницького супротиву займається Інститут А. Ейнштейна у Бостоні. Один із його головних функціонерів – Дж. Шарп розробив відповідну методіку у своїй праці «Від диктатури до демократії», де надає перелік конкретних рекомендацій щодо захоплення влади у країні з диктаторським режимом.

У теорії, за Дж. Шарпом, кожна операція, незалежно від країни і ситуативних характеристик, здійснюється в кілька етапів.

1. Оцінка та аналіз: аналізуються можливості і ресурси даної країни, могутність режиму і потенційних третіх сил, які можуть бути задіяні або залучені до конфлікту. Здійснюється постановка головної мети та другорядних цілей;

2. Розробка стратегії: стратегія розробляється за принципами військового планування. Обирається концепція найкращого досягнення цілей в конфлікті. Яким чином і коли боротися, як досягти максимальної ефективності в досягненні своїх цілей. Розробляється своєрідний план адаптації та застосування наявних засобів.

3. Вибудовування можливостей: при конструюванні стратегії, слід перш за все визначити, на які сили спирається чинний режим, та виявити його основні слабкі місця, на яких і буде сконцентровано увагу повстанської діяльності. Найвразливішими місцями диктатури є її джерела сили, що знаходяться в основі владної піраміди. Проводиться оцінка статусу сторін, які прямо не залучені до конфлікту, а точніше можливість надання допомоги з їх боку. Також важливо виявити слабкі місця протестуючого руху та мінімізувати можливості впливу на них.

4. Боротьба: під час боротьби основні зусилля спрямовані на блокування основного джерела сили режиму – його авторитет та легітимність. Для підриву легітимності влади Дж. Шарп написав практичний посібник «198 способів ненасильницьких дій», що містить в собі весь перелік протестів і страйків, починаючи від бойкоту виборів і закінчуючи відмовою від сплати податків або загальним страйком. Їх актуальність пояснюється тим, що сила держави ґрунтується на співпраці з населенням. Тому, якщо люди припиняють взаємодію з режимом, то останній втрачає джерела своєї сили, фундамент, на якому тримається [7]. Ще в середині ХХ століття К. Дойч зазначав: «Тоталітарна влада має силу лише тоді, коли її не потрібно занадто часто застосовувати. Якщо тоталітарну владу доводиться використовувати постійно проти всього населення, вона навряд чи залишиться сильною протягом тривалого часу. Оскільки тоталітарні режими вимагають більше влади для управління своїми підданими, ніж інші форми правління. Таким режимам потрібно більш широка та надійна звичка до підпорядкування серед людей; більш того, їм доводиться за необхідності покладатися на активну підтримку, принаймні, значної частини населення» [7, с. 34].

5. Завершення конфлікту: в більшості випадків конфлікт завершується вирішальними переговорами та проведенням демократичних виборів. Проте, повалення диктатури автоматично не вирішує усіх проблем суспільства. Однак зводить до мінімуму страждання жертв гніту і відкриває шлях до перебудови суспільства на основі більше широкої політичної демократії, особистих свобод і соціальної справедливості.

Проаналізувавши випадки застосування технологій ненасильницького супротиву в таких країнах як Польща, Сербія, Україна, Грузія, Киргизія, Туніс та Єгипет, автори виокремили спільний для всіх повстань алгоритм дій.

Перш за все, кожне повстання починається з організації мас недоволених, що здійснюється через неурядові організації (спортивні клуби, культурні асоціації, релігійні організації та професійні союзи), що є групою інституціональною основою для впливу на владу з боку населення. На початку формується головний комітет, що виконує функцію

мозкового центру. Інші неурядові організації приймають ініціативу головного комітету та повинні діяти суворо за його вказівкою. Головний комітет повинен сформувати генеральний стратегічний план повстання, що, перш за все, включає в себе: постановку головної мети (перша умова побудови генерального стратегічного плану – це доступність та зрозумілість); формування вимог до уряду; визначення умов та часових меж, у яких планується досягнення поставленої головної мети та проведення другорядних кампаній; планування послідовності проведення кампаній та інших організованих акцій, що спрямовані на підтримку та мобілізацію недоволених мас та на ослаблення диктатури. Важливо зазначити, що визначення головною ціллю повалення існуючого режиму є недостатнім, адже відсутність плану переходу до демократичної системи та не вирішення проблем, що залишаться після попереднього режиму, загрожують виникненням нової диктатури. Після формування генеральної стратегії кампанії, формуються другорядні стратегії, генеральний комітет розподіляє наявні ресурси, згідно до генеральної стратегії конкретним підпорядкованим групам, та визначає для них конкретні функції та завдання. На тому ж етапі формується тактика та методи здійснення другорядних акцій.

Важливою проблемою для головного комітету є забезпечення інформацією народу стосовно головної мети руху та методів, якими дана мета повинна бути досягнута. Не менш важливим є збереження дисципліни та своєчасне виявлення та нейтралізація провокаторів. Зазначені вище проблеми достатньо ефективно вирішує створення споріднених груп, що займаються плануванням проведення акцій непокорі в рамках генерального стратегічного плану, розподілом виділених ресурсів. Такі групи є джерелом підтримки членів опору та виконують роль підсилювача почуття солідарності, приналежності до основного руху протистояння, із використанням патріотичних, релігійних, національних важелів; виконують інформативну функцію стосовно успіхів повстанського руху, займаються розповсюдженням та популяризацією ідей відмови від співпраці з владою; виконують рекрутуючу функцію, залучаючи новачків до загального кола знайомих, що мінімізує вірогідність проникнення провокаторів. Окремі споріднені групи відповідають за зв'язки із громадськістю та ЗМІ. Критично важливим є максимальне висвітлення у ЗМІ всієї діяльності руху.

Оскільки на початковій стадії боротьби проти диктатури неможливо одразу і повністю перекрити всі її джерела сили, Дж. Шарп радить використовувати акції меншого масштабу у вигляді символічних протестів, наприклад, покладення квітів у місці символічного значення, або релігійної служби, яка, наприклад, була проведена в Польщі у 80-ті роки мешканцями Гданська біля заводу на підтримку робітників. Дані заходи спрямовані на те, щоб привернути увагу ЗМІ та громадськості до протестного руху та одночасно стимулювати та зміцнювати почуття солідарності серед його членів. Паралельно з проведенням даних акцій, що залучатимуть все більше прихильників, слід невпинно створювати незалежні неурядові організації, що у поєднанні із сильною

стратегією політичної непокори принесе позитивні результати. Використання таких акцій повинно бути детально продумане у генеральному стратегічному плані, крім того, слід прораховувати ресурси і на довгострокову боротьбу. Врешті-решт, за дотримання всіх принципів ненасильницького спротиву, диктатурі буде важко втримувати владні позиції.

Висновки.

Отже, підсумовуючи сказане вище, можна констатувати, що ненасильницькі кампанії є більш ефективними, ніж озброєні повстання. Це пояснюється тим, що заходи мирного протесту покращують свою внутрішню і міжнародну легітимність як руху проти існуючої влади, залучаючи до участі найширші кола населення, що в свою чергу призводить до зростання

тиску на диктатуру. Визнання законності вимог протестуючих груп може забезпечити їм більш широку внутрішню і міжнародну підтримку, а відчуження режиму, що їм протистоїть, підриває джерела його політичної влади, економічної і навіть військової потужності. Головний акцент при проведенні кампанії з ненасильницького захоплення влади здійснюється на створенні якомога більшої кількості неурядових організацій, що в свою чергу вирішують проблеми рекрутування, контролю, навчання та інформування населення. Головна перевага даної технології полягає у її мирному характері, що підвищує шанси на залучення нових людей до своїх лав, та на лояльне ставлення світової спільноти до ненасильницького руху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аттали Ж. Мировой экономической кризис. А что дальше? / Ж. Аттали – Спб. : Питер, 2009. – 176 с.
2. Енгдаль Ф. «Столетие войны: англо-американская нефтяная политика и Новый Мировой Порядок» / Ф. Енгдаль [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://crisis-blog.ru/documents/uilyam-f-engdal-stoletie-vojny.html>.
3. Ивановский А. Время «сетевых революций». В США разрабатывается информационное оружие нового поколения / А. Ивановский // Столетие, 2011. – 288 с.
4. Кара-Мурза С. Экспорт революции. Ющенко, Саакашвили... [Електронний ресурс] / С. Кара-Мурза – Режим доступу : http://royallib.ru/book/kara-murza_sergey/eksport_revolyutsii_yushchenko_saakashvili.html.
5. Ненасильственное сопротивление (видеоматериал) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.youtube.com/watch?v=WGnFzpGKEs>.
6. Шарп Дж. Общественная оборона. Система вооружения в эпоху постмилитаризма / Дж. Шарп – М. : АЕИ, 2002. – 233 с.
7. Шарп Дж. От диктатуры до демократии [Електронний ресурс] / Дж. Шарп. – Режим доступу : <http://www.aeinstein.org/organizations98ce.html>.
8. Maria J. Why Civil Resistance Works : The Strategic Logic of Nonviolent Conflict [Електроннийресурс] / J. Maria, E. Chenoweth. – Режим доступу : http://www.nonviolent-conflict.org/PDF/IS3301_pp007-044_Stephan_Chenoweth.pdf.

Рецензенти: Иванов М. С., д.політ.н, професор;
Бронніков В. Д., к.і.н., доцент.

© Простова О. І., Бройченко О. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 15.04.2013 р.

ПРОСТОВА Ольга Ігорівна – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук, Чорноморський державний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

Коло наукових інтересів: технології експорту революцій, проблеми ненасильницького супротиву.

БРОЙЧЕНКО Олег Васильович – бакалавр факультету політичних наук, Чорноморський державний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Коло наукових інтересів: технології експорту революцій, проблеми ненасильницького супротиву.